HISTORIJSKI ZBORNIK XLIV—1991. — ZAGREB, 1992.

Ivica Prlender

SPORAZUM U TATI 1426. GODINE I ŽIGMUNDOVI OBRAMBENI SUSTAVI

(Posebni otisak)

Društvo za hrvatsku povjesnicu

Historijski zbornik, god. XLIV (1), str. 23—41 (1991)

Izvorni članak
UDK 945.11+949.711 "14"

SPORAZUM U TATI 1426. GODINE I ŽIGMUNDOVI OBRAMBENI SUSTAVI[1]

Ivica Prlender

1.1. Politička zbivanja, što su početkom XV. stoljeća svojom dramatičnošću potresala balkanske zemlje, a dalekosežnošću posljedica određivala im razvojne putove za niz sljedećih vjekova, nužno je promatrati u njihovoj ukupnosti i međuovisnosti na široku prostoru od prednje Azije do središnje Europe. Jedino unutar tog okvira moguće je valjano suditi i o odnosima između srpskih zemalja i Ugarske, koji čine jedan od ključnih segmenata tadašnjega političkog života na europskom jugoistoku. Pored suvremenih metodoloških polazišta još je jedan razlog nužnosti takvog znanstvenog pristupa — brojnost i odlike izvornog materijala! Rečeno se poglavito odnosi na sporazum u Tati iz 1426. jer o tom pokušaju reguliranja ugarsko-srpskih odnosa, za period koji će uslijediti nakon smrti despota Stefana Lazarevića, jedini izravni izvor potječe tek iz XVI. st. Zato je razrješavanje tog čvorišnog pitanja otvorilo brojne historiografske prijepore, to prije što interpretacija ovog sporazuma neizbježno utječe na sagledavanje cjelovitosti prilika jugoistočne Europe u kasnom srednjovjekovlju.[2] Upravo smo zbog toga držali nužnim problem uklopiti u pripadajući kontekst kako bismo se i tim putem približili poimanju njegove biti.

Srpsko-ugarski odnosi u srednjem vijeku mijenjaju se u svom sadržaju, intenzitetu i značenju. Od prvih dodira u rubnoj zoni i teritorijalnih nesuglasica oko »zemalja kralja Dragutina« u XIII. st., prerast će, posredstvom dubokih promjena na široku prostoru s obje strane Save i Dunava, u presudno pitanje za opstanak srpske države, ali i mjesto kušnje svekolike balkanske politike Ugarskog kraljevstva.

U drugoj polovini XIV. st., kad u uvjetima što su ih formirali dezintegracijski procesi u balkanskim carstvima, turska ekspanzija dovede u pitanje ne samo ugarske teritorijalne aspiracije na jugu nego i sigurnost njezinih jugoistočnih granica, Srbija i Ugarska bit će upućene jedna na drugu. Lazareva Srbija, naravno, neće biti ravnopravan partner prvoj sili središnje Europe, ali će važnost njezina geopolitičkog položaja u dobroj mjeri nadoknađivati nerazmjer u resursima.

---

[1] Ovaj je članak prerađeni i dopunjeni dio magistarske radnje »Ugarsko-srpski odnosi za despota Stefana Lazarevića (1402—1427)« koju je autor obranio u travnju 1990. na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu pred komisijom: prof. dr. Ivan Kampuš (predsjednik), prof. dr. Ignacije Voje, prof. dr. Tomislav Raukar.

[2] Za sporazum u Tati je još uvijek temeljna studija Jovana Radonića Sporazum u Tati i srpsko-ugarski odnosi od XIII do XVI veka, Glas SKA 187 (1941) 117—232 (dalje: Radonić, Sporazum).

Vojne i političke posljedice kosovske bitke zadaju potpuno nove okvire odnosa ugarske krune i srpskih zemalja.[3] Politička preorijentacija Lazarevića, diktirana ishodom bitke i htijenjem za očuvanje dotadašnjih pozicija u Srbiji, iz osnove mijenjaju odnos snaga na Balkanskom poluotoku. Time je prvi put ugrožena granica samog kraljevstva, i to na strateški najteže branjivom dijelu, pa Žigmund više nije bio u prilici birati ni vrijeme, ni mjesto, ni opseg svog protuturskog djelovanja.[4]

Tek će izmijenjene okolnosti, nakon Bajazitova angorskog poraza, omogućiti prestrukturiranje odnosa. U novonastalim prilikama doći će do političkog približavanja despota Stefana Lazarevića i kralja Žigmunda, čime će se otvoriti najsloženija faza u srednjovjekovnim ugarsko-srpskim odnosima. Dominirat će vojnopolitičke veze što svojom stabilnošću omogućavaju produbljavanje dotadašnjih i uspostavu novih razina prožimanja. U skladu s duhom epohe, vladarske će ih ličnosti značajno obilježiti traženjem ravnovjesja izmedu osobnih dinastičkih ambicija i političkih interesa država kojima su na čelu. Iznenadnim silaskom s povijesne scene jedne od njih, bit će stvoreni uvjeti za provođenje promjena što ih je dotadašnji razvoj ugarsko-srpskih odnosa omogućavao, ali i nalagao.

2.1. U svibnju 1412. Žigmund je, u povodu pomirenja s poljskim kraljem Vladislavom, u Budimu priredio veliko slavlje. Na kongresu su sudjelovali brojni vladari i odličnici, primjerice veliki knez litvanski Vitold, austrijski vojvode Albrecht i Ernest te papinski poslanik. Prema očevicima u svemu 13 hercega i knezova, 24 grofa, 26 velikaša (osim ugarskih) i 1500 vitezova s 3000 momaka. Medu sudionicima našli su se i Žigmundovi balkanski vazali, bosanski kralj Ostoja, vojvode Hrvoje Vukčić i Sandalj Hranić te despot Stefan Lazarević.[5] Žigmundova je balkanska politika ovim okupljanjem pružala sliku svojeg ostvarenja.[6] Naime, posljednjih je godina ugarsko-hrvatski vladar velikim angažmanom, usprkos brojnim neuspjesima, uspio stvoriti i konsolidirati obrambeni pojas vazalnih zemalja, što se u široku luku pružao od Jadrana do Crnog mora. Formiranje te tamponske zone koja je trebala štititi ozbiljno ugrožene jugoistočne predjele Ugarske pred osmanlijskom penetracijom, nalagale su posljedice nikopoljske katastrofe. Vazalne su zemlje, pored rečenog, trebale u budućnosti poslužiti kao polazišta za konačnu protutursku kampanju i što je još važnije dati iskušane čete, čiju je vrijednost, posebice nakon 1396, Žigmund znao cijeniti. U međuvremenu ugarski se vladar, uvjeren u uspješnost i stabilnost tek stvorenog obrambenog sustava, okreće Zapadu gdje nastoji ostvariti svoju osnovnu ambiciju — zadobiti carski naslov! U okviru nje Bosna je primjerice, ma koliko je uporno proteklih godina ustrajavao u borbi za nju, predstavljala tek neznatan djelić

[3] Novom interpretacijom izvora Ivan je Kampuš promijenio uobičajenu sliku pokosovskih zbivanja, poglavito s obzirom na ulogu Vuka Brankovića i njegov položaj izmedu Ugarske i Turske. Vidi I. Kampuš, »Izdaja« Vuka Brankovića u svakodnevici i u svjetlu kritičke historiografije, Časopis za društvena pitanja, nauku i kulturu, Priština 1990.

[4] O ugarsko-turskim vojnim sukobima vidi: F. Szakály, Phases of Turco-Hungarian Warfare Before the Battle of Mohács (1365—1526), Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hung. Tomus XXXIII (1), Budapest 1979. (dalje: Szakály, Phases).

[5] V. Klaić, Povijest Hrvata, knjiga treća, Zagreb 1975, 61—62, (dalje: Klaić, Povijest Hrvata III).

[6] Istorija srpskog naroda, knjiga druga, Beograd 1982, 87 (J. Kalić). (dalje: ISN II).

velikih mu planova.[7] Još 1396, Žigmunda je brat Vaclav odredio za svog nasljednika u Češkoj te imenovao sacri romani imperii vicarius generalis. Ipak, tek od 1411. ostvaruje znatniji utjecaj na poslove carstva, pa se otada njegova djelatnost sve više veže za brojna otvorena politička pitanja Italije i Njemačke te za vjerske i crkvene pokrete što potresaju tadašnju Europu. Žigmund je, poput ostalih srednjovjekovnih vladara, gotovo čitav život proveo putujući. Zato njegov itinerer, vrlo zorno, upućuje na vladarske mu interese i smjer njihovih ostvarenja. Za period 1405—1412, uočljivo je s obzirom na pravce i ritam putovanja, privremeno zapuštanje češkog pitanja i upornost pri rješavanju bosanskoga. Do 1410. Žigmund je slijedio tradicionalne putove ugarskih vladara, ali pošto ga izborni kneževi uzdignu na njemačko prijestolje, dolazi do korjenite promjene! Otada će sve političke ciljeve podrediti interesima Njemačko-rimskog carstva. Iz Ugarske će 1412. otići još uvijek s programom ugarsko-hrvatskog kralja, imajući za cilj uspješan završetak rata s Mlecima i ponovno stjecanje Dalmacije, ali se nakon neuspjeha ne vraća, nego preko Lombardije nastavlja prema Njemačkoj. Vrijeme između 1413. i 1418. godine Žigmund će provesti na Zapadu. Bilo je to prvi put u povijesti Ugarske da vladar tako dugo izbiva iz zemlje.[8] Odsutnost njegove osobe iz života kraljevstva proizvest će velike potrese u političkom životu, a presudno će se odraziti na stabilnost i trajnost obrambenog sustava, što ga je s toliko žrtava i upornosti stvarao u prethodnom razdoblju.

2.2. Novonastale su prilike despota Stefana Lazarevića, vladara koji drži ključ čitavog obrambenog pojasa na osnovnoj liniji turskih prodiranja, stavile u posve novu poziciju. Umjesto na snažnog suverena, koji mu vjerno štiti leđa i priskače u pomoć, sada se mora osloniti na ostale Žigmundove balkanske kletvenike. Ulazak Sandalja Hranića u red vazala ugarskoga kralja te njegova ženidba despotovom sestrom, majkom Balše III, 1411. znatno pridonosi poboljšanju vojno-političkog položaja despotovine, osobito nakon Žigmundova odlaska.[9] Dok se vladareva energija uglavnom iscrpljivala na Zapadu, njegovi su vazali bili upućeni na povezivanje, kako bi zajedničkim snagama rješavali presudna politička pitanja. Ova će zajedništva, naravno, trajno biti pred iskušenjima što su ih zadavali pojedinačni interesi unutar složenosti prilika u jugoistočnoj Europi.[10] Njima se Žigmund nastojao suprotstaviti stvarajući Zmajev viteški red. Unutar tog idealnog instituta srednjovjekovlja trebale bi se izmirivati brojne nesuglasice političke svakodnevice, ali i uklanjati mnoge suprotnosti što ih je nametao društveni razvoj. Iako je ikonografija viteštva prodirala južno od Save i Dunava,[11] a feudalni se gospodari sve

[7] Klaić, Povijest Hrvata III, 59—60; S. Ćirković, Istorija srednjovekovne bosanske države, Beograd 1964, 213 (dalje: Ćirković, Istorija); A. Por-Schöneherr G., A Magyar nemzet Története, Budapest 1895, 490—499.

[8] Pal Engel, Az utazo Kiraly Zsigmond itinerariuma, Müveszet Zsigmond kiraly koraban (1387—1437), vol. 1, Tanulmanyok, Budapest 1987, 78. (dalje: Engel, Itinerarij).

[9] Ćirković, Istorija, 240—242.

[10] ISN II, 230—240 (S. Ćirković)

[11] J. Kalić, Palata srpskih despota u Budimu, Zograf 6 (1975) 53; M. Bajalović-Hadži-Pešić, Ugarski pećnjaci u beogradskom srednjovekovnom dvoru, Godišnjak grada Beograda 23 (1976) 19—32.

više integrirali u život viteške Europe, viteškim se kodeksom nisu mogla izbrisati sva ona proturječja što ih je društveni i politički razvoj nametao pojedincima.[12]

2.3. Prihvaćajući izazov novog vremena despot je Stefan Lazarević žurno pristupio ojačavanju svog položaja kako na unutrašnjem tako i na vanjskopolitičkom planu. U jesen 1412. iz Soluna se vraća Đurađ Branković i uspješno završava ranije započete pregovore o izmirenju s ujakom. Tako je konačno riješen stari spor između Brankovića i Lazarevića te je time nestala i podvojenost zemlje. Bliske obiteljske veze i činjenica da su nakon brojnih borbi, kojima su se okoristili jedino Turci, ostali živi samo despot i Đurađ te da Stefan Lazarević nije imao potomaka, olakšale su pomirenje. Uz već ostvareno približavanje despota i Sandalja Hranića ovim je političkim činom značajno ojačana pozicija Srbije u teškim prilikama osmanlijskih dinastičkih borbi.[13]

2.4. Nakon brojnih zapletaja dinastičke su borbe završile potpunim uspjehom novog sultana. Mehmed je I. svoju konačnu pobjedu u dobroj mjeri dugovao potpori bosanskih i srpskih trupa koje su vodili Sandalj Hranić i Đurađ Branković.[14] Tako su Mehmedovi kršćanski saveznici, braneći se pred nasilnikom Musom, znatno pridonijeli konsolidiranju turske države u Europi i obnovi njezine navalne moći.[15] Mada je Mehmed I. požurio obnoviti galipoljski sporazum iz 1403, razlika između novog sultana i Sulejmana bila je u promijenjenim snagama kojima su raspolagali.[16]

U novonastalim prilikama valjalo je pristupiti reguliranju tursko-srpskih odnosa. Mehmed je svojem savezniku Stefanu Lazareviću prepustio grad Koprijan kod Niša, pokrajinu Znepolje i neke druge predjele.[17] S druge strane, despot je, respektirajući novi raspored snaga, prihvatio vazalni odnos prema sultanu i tako osigurao zemlji duže razdoblje mira koji joj je bio tako nuždan.[18]

Uz svjedočenje Konstantina Filozofa, prema kojemu je despot oslobođen pritiska na jugu mogao slobodno odlaziti na sabore u Ugarsku, gdje ga svaki put obilno nagrađuju, za to nalazimo potvrde i u Žigmundovim pismima. Tako već 28. listopada 1413, tražeći odgodu nekog ročišta jer stranka ide u Beč, spominje i despota Stefana koji će tamo sudjelovati na skupu velikaša što će se održati 1. studenog.[19]

Pravodobnim reguliranjem odnosa s obnovljenom turskom centralnom vlašću izbjegnuta su brojna iskušenja što ih je nosila bliska budućnost. Održavajući

[12] Vidi bilj. 10.

[13] ISN II, 87 (J. Kalić); M. Dinić, Oblast Brankovića, Srpske zemlje u srednjem veku, Beograd 1978, 148—177.

[14] Život despota Stefana Lazarevića od Konstantina Filozofa (preveo L. Mirković), Stare srpske biografije XV i XVII veka, Beograd 1936, 105—107. (dalje: Konstantin Filozof); Mavro Orbin, Kraljevstvo Slovena, Beograd 1968 (komentar S. Ćirković), 107 i kom. 334. (dalje: Orbin, Kraljevstvo)

[15] Radonić, Sporazum, 164.

[16] Ivan Đurić, Sumrak Vizantije, Zagreb 1989², 134—135. (dalje: Đurić, Vizantija)

[17] Konstantin Filozof, 106; ISN II, 89 (J. Kalić).

[18] ISN II, 90 (J. Kalić)

[19] Radonić, Sporazum, 165.

uglavnom dobre odnose s Mehmedom I, Stefan je Lazarević uspio zapriječiti da despotovina postane prostor ugarsko-turskih sučeljavanja.

2.5. Prvo veće iskušenje dovest će do rasapa brižno građeni Žigmundov obrambeni sustav. Koristeći se Sandaljevom zauzetošću borbama s Musinim trupama, vojvoda Hrvoje pokušava povratiti trg Drijeva. Suveren će reagirati u lipnju 1413. proglašavajući ga odmetnikom. Bosanski vojvoda, zatečen ovom mjerom, nastoji ponudama odobrovoljiti Žigmunda, ali se i prijeti dovođenjem turskih trupa. Kralj ostaje nepopustljiv, a Hrvoju, budući da su Mleci od kolovoza 1413. u primirju s Ugarskom, kao jedino rješenje preostaju zaista samo Osmanlije.[20] Već u svibnju sljedeće godine Vukčićev protovestijar, Dubrovčanin Mihajlo Kabužić, dovodi u Bosnu odred turskih vojnika. Krajem lipnja ili početkom srpnja uslijedio je novi, još snažniji turski prodor. Zavladala je velika nesigurnost u zemlji, a jedan je turski odred dospio sve do Zagreba, dok se Sandalj morao skloniti pred napadačima. Otada se turski pritisak na Bosnu ustaljuje.[21]

Početkom 1415. Ugarska pokušava uzvratiti, ali bez znatnijih uspjeha jer je vojvoda Hrvoje uz tursku pomoć osnažio svoj položaj. Dubrovčani su spominjali »treći dolazak Turaka u Bosnu«. Polovinom lipnja Turci će zamijeniti svoje čete svježima pod vodstvom Isak-bega iz Skoplja. Žigmund pokušava obraniti kraljevstvo šaljući vojsku sastavljenu od vlastele i banova iz susjednih oblasti, koja prodire preko Doboja na jug. Kod Lašve ugarske snage doživljavaju potpuni poraz, a većina im je zapovjednika zarobljena i zatočena u Zvečnju.[22]

Turci se više ne zadovoljavaju samo pljačkom Sandaljevih posjeda, nego zadržavaju pod svojom kontrolom strateški važne utvrde poput Vrhbosne, Višegrada, Sokola i Ključa. To su važne baze iz kojih se dosta jednostavno mogu doseći hrvatska i ugarska granica, pa čak i ona habsburških zemalja. Ove će baze vrlo korisno poslužiti i za pacifikaciju despotovine.[23] Ovim je u osnovi obnovljena vojna situacija što je prethodila angorskoj bici.[24] Obnovljenoj turskoj centralnoj vlasti trebale su svega dvije godine za povratak na pozicije iz Bajazitova vremena. Tako je u svega nekoliko naleta slomljen Žigmundov obrambeni sustav. Dvojaki su razlozi njegova sloma.

Novi je sultan, na tragu već tradicionalne turske politike na Balkanu, bio spreman prihvatiti Hrvojev poziv i umiješati se u unutarnje poslove Bosanskog kraljevstva. Žigmund je, istina, bio nepopustljiv prema neposlušnom vazalu čije je ponašanje bilo dovelo u pitanje funkcioniranje njegova obrambenog sustava, ali nije mogao uspješnom vojnom intervencijom potvrditi njegovu funkcionalnost.[25] Umjesto toga, oduzimajući vladarskim odredbama pojedine posjede Hrvoju i »predajuć ih« vjernim vazalima, samo je poticao unutrašnje borbe. Postalo je sasvim razvidno kako Žigmundov pojas tributarnih zemalja ne može funkcionirati bez prisutnosti snažnog suverena. Instituti što su trebali pomoći uklanjanju poli-

[20] F. Šišić, Vojvoda Hrvoje Vukčić Hrvatinić i njegovo doba, Zagreb 1902, 226—235; S. Ćirković, Dve godine bosanske istorije (1414—1415), JG 3—4 (1953) 29—30.

[21] Isti, Istorija, 242.

[22] ISN II, 94 (J. Kalić).

[23] Ćirković, Istorija, 243—244.

[24] Szakály, Phases, 79.

[25] Isto, n. mj.

tičkih suprotnosti među oblasnim gospodarima pokazali su se nedovoljnim za prevladavanje proturječja što ih je generirao dotadašnji društveni razvoj. Tako su rezultati dugogodišnjega kraljeva truda oko uklapanja bosanske države u obrambeni pojas Ugarske bili poništeni, a čitava koncepcija bila dovedena u pitanje. Unatoč svemu Žigmund je i dalje jurio svoju himeru na Zapadu, ne želeći shvatiti težinu odigranog, tek povremeno se osvrćući na balkanske prilike.[26]

2.6. Je li za bosanskih zapletaja despot Stefan istupio iz Žigmundova obrambenog sustava? Činjenica je da se prema zbivanjima u susjednom kraljevstvu držao strogo neutralno, pa čak i onda kad je postalo potpuno jasno kako se zapravo radi o sukobu Turaka i Ugarske. Nije pokušao priteći u pomoć ni teško ugroženom Sandalju.[27] Nemamo podataka da li je njegov suveren prilikom sazivanja vazala zahtijevao i sudjelovanje srpskih snaga u suprotstavljanju turskim prodorima. Čini se da je već tada Žigmund bio sklon respektirati specifičan geopolitički položaj Despotovine. Naime, eventualnim uvlačenjem Stefana Lazarevića u borbe otvorene u Bosanskom kraljevstvu mogla se dovesti u pitanje obrana ugarske granice na najosjetljivijem dijelu — u Srbiji.

Ishodom osmanlijskih prodora u Bosnu tijekom 1414. i 1415. položaj je Despotovine znatno pogoršan. Despot je izgubio vrlo dragocjenog saveznika, odnedavnog srodnika, s kojim je tako uspješno surađivao posljednjih godina. Sandalj je bio snažno potisnut pred Turcima i njihovim saveznicima da je svu raspoloživu energiju iskoristio na unutrašnjem planu. Još presudnije za daljnja zbivanja bilo je osmanlijsko učvršćenje na najvažnijim strateškim točkama Bosne. Umjesto čvrstog saveznika koji mu štiti bok sada je Stefan Lazarević morao računati i s mogućnošću turskih prodora s jugozapada i zapada. Nove prilike u bosanskoj državi omogućile su donošenje odluke na skupu vlastele, već 1415, o oduzimanju Srebrenice, koju je nedavno Žigmund prepustio despotu.[28]

Stefan je brižno čuvao svoje dobre odnose spram Mehmeda I, pa će se umiješati jedino posredujući pri izbavljenju iz turskog zatočeništva nekih ugarskih velikaša.[29] Time se iskazuje nezavisnost njegove tadašnje pozicije i sreden odnos s Portom. U skladu s rečenim, despot će u veljači 1416. odbiti poziv bizantskog cara za sudjelovanje u protuturskoj koaliciji koja se po starom obrascu trebala poslužiti carskim pretendentom.[30] Ovim je Stefan jasno pokazao kako dobro shvaća novi odnos snaga na Balkanu te da s Turskim carstvom traži oblik suživota kako ne bi bio uvučen u beznadna ratovanja. Istodobno, despot je održavao i produbljivao veze s Ugarskom. Zahvaljujući njezinu vladaru uživao je svoje sjeverne posjede i Beograd, Srebrenicu u Bosni, a i mnoge posjede s one strane Save i Dunava. Pored toga morao je računati na Žigmundovu potporu za slučaj turskog napada. Najdragocjenije iz te relacije bila je svijest Turaka kako bi Ugarska žestoko branila

[26] Žigmund je poslove oko protuturskog djelovanja prenio na nekoliko osoba. Vidi izvrsnu studiju P. Engel, Ozorai Pipo, u Ozorai Pipo emlékezete (izd. Ferenc Vadas), Szekszárd, 1987, 53—88.

[27] Ćirković, Istorija, 240—242.

[28] ISN II, 89—90 (J. Kalić)

[29] Ćirković, Dve godine, 33—38.

[30] Miodrag Al. Purković, Knez i despot Stefan Lazarević, Beograd 1978, 111. (dalje: Purković, Knez i despot).

Despotovinu, respektirajući njezinu stratešku važnost, te ih je ta spoznaja odvraćala od Stefanovih međa. Otvorena sjeverna granica omogućavala je uključenje srpskog prostora u središnjoeuropske gospodarske tijekove, ali i odstupnicu za slučaj najgoreg.[31]

Tada je formiran despotov pogled na protuturske kampanje što će ga zadržati sve do kraja vladavine. Još 1406. njegovi su poslanici u Mlecima izjavili spremnost Despotovine za uključenje u koaliciju koja bi se suprotstavila Osmanlijskom carstvu.[32] Nakon 1413. ne odustaje od takvog opredjeljenja jer nije mogao imati iluzija kamo smjera turska politika na Balkanu. Posebice nakon iskustava Bosanskog kraljevstva. Ali, na angažman će pristati jedino u slučaju jedne široko pokrenute akcije koja bi obećavala uspjeh i rješenje trajnijeg karaktera. Inače je despot tražio način za očuvanje svoje zemlje i njezinih resursa do ispunjenja takvih uvjeta.

3.1. U kolovozu 1419. Žigmund se, nakon šestogodišnjeg izbivanja vraća u Ugarsku čime se otvara nova faza njegove balkanske politike.[33] Čitav period vladavine 1419—1430. Žigmund će, nakon velikih uspjeha na zapadu, posvetiti ponajprije protuturskim borbama. Njegova ponovna prisutnost u blizini ratišta odmah donosi posve novi pristup problemima što su se za boravka na zapadu uvišestručili. Osim već spomenutog sloma njegove bosanske politike, nedavno je isteklo primirje s Mlecima pa se ratni sukobi obnavljaju (1418—1420). Istodobno je u Vlaškoj ugarski utjecaj bio doveden u pitanje. Iako se zbog rata s Venecijom oko Dalmacije nalazio u teškim prilikama, a u Bosni ostao gotovo bez ikakva utjecaja, Žigmund se odlučio na intervenciju. U listopadu 1419. kreće na Dunav, u oblast Kladova, ali se već početkom studenoga opet nalazi u Budimu, gdje uskoro sklapa petogodišnje primirje s Portom. Ovaj pohod kratka daha samo je prvi u nizu Žigmundovih pokušaja za očuvanje pozicija u Vlaškoj koje karakterizira ugarski pokušaj da demonstriranjem snage nastoje dojmiti neprijatelja, izbjegavajući pritom upuštanje u otvorene sukobe širih razmjera.

3.2. Žigmundovim povratkom za Despotovinu se završava kratak period mira unutar kojeg je Stefan Lazarević nastojao pripremiti zemlju za neizbježne sukobe što su joj predstojali. Stoga uvodi novi upravni sustav, proširuje vojne obveze stanovništva te povećava poreze namijenjene izdržavanju trupa. Istodobno kontinuirano provodi radove na utvrđivanju važnih strateških mjesta.[34]

Smrću sultana Mehmeda I, u srpnju 1421, te dolaskom na prijestolje sina mu Murata II. ne dolazi do značajnijih promjena u namjerama i djelovanju Osmanlijskog carstva prema balkanskim državama.[35] Još prije ovih zbivanja u Bizantu

[31] Vidi: Zsusa Teke, Velencei-Magyar kereskedelmi kapcsolatok a XIII—XV szazadban, Budapest 1979.

[32] Š. Ljubić, Listine V, 76—77.

[33] U historiografiji su se javljala različita mišljenja o eventualnom sudjelovanju despota i/ili njegova poslanstva na crkvenom saboru u Konstanci. Uz temeljno djelo E. Malyusz, Das Konstanzer Konzil und das Königliche Patronatsrecht in Ungarn, Budapest 1959, vidi pregled mišljenja u posebnom dodatku Purkovićeve monografije.

[34] ISN II, 205 (J. Kalić); M. Dinić, Vlasti za vreme Despotovine, Zbornik FF u Beogradu 10—1 (1968).

[35] Usp. ISN II, 206 (J. Kalić).

je oko Ivana VIII okupljena stranka koja je držala da je moguće, koristeći se samozvancem Mustafom, oslabiti sultanove pozicije. Nakon Mehmedove smrti, unatoč protivljenju Mihajla II, ona uspijeva nadvladati. Najkasnije u rujnu 1421. dovode iz Anadolije navodnog Bajazitova sina, koji će uz bizantsku pomoć osvojiti Galipolje. Uz mletačku neutralnost i potporu Đenovljana legalni nasljednik već u siječnju iduće godine uspijeva pobijediti i ukloniti suparnika.[36]

Prema svjedočenju despotova biografa, samozvanac je Mustafa pokušao pridobiti i Stefana Lazarevića, ali ne samo da je prijedlog bio odbijen nego je i njegovo poslanstvo zarobljeno i predano Muratu.[37] Nedugo zatim, novi se sultan morao suočiti s opasnijim pretendentom. Također podržavan od Bizantskog carstva na njega je ustao brat mu Mustafa. Međutim, već u ljetu 1422. novi je sultan stavio Carigrad pod opsadu, a sljedeće godine uhvaćen je i uklonjen bizantski kandidat Mustafa. Tako se još jednom potvrdilo kako obnovljena centralna vlast Turskog imperija ima dovoljno snage za brzo razrješenje dinastičkih kriza te kako je nepovratno prošlo vrijeme kada su balkanski susjedi mogli znatnije utjecati na njihov ishod.[38]

Despot je bio duboko svjestan ovih promjena, a nije se poput Bizanta nalazio u potpuno bezizglednu položaju. Za Mehmedova vladanja uspio je održati dobre odnose s Portom. Sada je s njegovim nasljednikom želio što prije regulirati odnose, posebice jer je posljednjih godina vanjskopolitička pozicija Despotovine znatno pogoršana. Nakon osiguranja prijestolja Murat mu je poslao pregovarače s kojima je u Beogradu postignut sporazum poput prethodnog.[39]

Još je jedan događaj bitno utjecao na despotov stav prema novom sultanu. Nepuni mjesec prije Mehmedove smrti na Lazarevićevu dvoru umire Balša III Balšić, koji neposredno prije toga na ujaka prenosi svoja prava na Zetu.[40] Balša je nakon obnove ugarsko-mletačkih neprijateljstava, napadom na venecijanske posjede u Zeti, nastojao zadobiti pozicije što ih nije uspio osvojiti za prvoga skadarskog rata. Budući da se Mlečani nisu mogli dovoljno uspješno suprotstaviti Balšinim presizanjima, željeli su na tome uposliti Turke. Na vijest o njegovoj smrti Mlečani tijekom svibnja zaposjedaju Drivast, Ulcinj i Bar.[41] U ovakvim okolnostima Stefan nije spreman otvarati neprijateljstva s novim sultanom. Prema dubrovačkim vijestima despot u Zetu stiže 22. kolovoza 1421,[42] gdje nastoji zaštititi svoja prava kao Balšin nasljednik. Tu boravi tri mjeseca. Jasno je da uz rat s Mlecima ne želi biti uvučen u rat s Turcima. Vjerojatno je procijenio kako uvjeti za suprotstavljanje Osmanlijama nisu povoljni dok je, uz nemiješanje sultana, računao na uspjeh u Zeti.[43] Međutim, despot uskoro obustavlja ratovanje na jugu i sklapa primirje na

[36] Đurić, Vizantija, 188—190.
[37] Konstantin Filozof, 108—109.
[38] ISN II, 206 (J. Kalić).
[39] Konstantin Filozof, 112—113.
[40] Isto, 110; J. Kalić, Despot Stefan Lazarević i Turci (1421—1427), Istorijski časopis XXIX—XXX (1982—1983) 8.
[41] ISN II, 97 (J. Kalić).
[42] J. Kalić, Despot Stefan Lazarević i Turci, 9.
[43] Isto, n. mj.

šest mjeseci, da bi se već u studenome iste, 1421, našao u Kruševcu.[44] Rat je potpuno prekinut sporazumom 1423, ali do pravog mira dolazi tek 1426.[45]

3.3. Unatoč svim promjenama despot i dalje ostaje vezan uz svog suverena na sjeveru. Tako se još krajem 1421. spremno odazvao izvršenjem vazalne obveze pa se odred srpskih konjanika, vjerojatno pod zapovjedništvom Pipa Spana, tijekom prosinca i siječnja sljedeće godine borio u Češkoj protiv husita.[46] U proljeće 1423. despot je uz Hermana Celjskog i tamiškog župana pratio kralja u sjevernu Ugarsku, na sastanak s poljskim vladarom Vladislavom i litvanskim Vitoldom.[47] Dubrovčani su iskoristili ovu prigodu kako bi zamolili svog suverena za posredovanje kod despota u korist svojih trgovaca.[48] O despotovu ugledu na Zapadu svjedoči i činjenica da je upravo on prvonavedeni među prisutnima u tada sklopljenom ugovoru. U Budimu raspolaže palačom u Talijanskoj ulici gdje često boravi.[49] Biograf mu spominje brojna putovanja, darove kojima ga obasipa Žigmund, ali i Stefanovo aktivno sudjelovanje u političkom životu Ugarske. Despot je preko sestre u obiteljskoj vezi s vrlo uglednim Nikolom Gorjanskim, a tim posredstvom i s brojnim ugarskim odličnicima. Ovakvo višestruko vezivanje za sjevernog susjeda pruža jedinu nadu za očuvanje Despotovine pred turskim presizanjima. Ipak je tako dobiveni kratkotrajni mir na njezinim južnim granicama bio tek privremeno postignuće, omogućeno sklopom povoljnih okolnosti.[50]

3.4. Konsolidacija Muratove vlasti najneposrednije ugrožava Bizant. Zato carigradski emisari na raznim stranama žurno traže saveznike. Tako poslanik Asan 1423, preko Dubrovnika, putuje u oblast Pljevlja, kako bi pridobio Sandalja za bizantske planove.[51] U prosincu iste godine u Veneciju stiže car Ivan VIII ne bi li osobnim angažmanom osigurao pomoć Zapada. Tu se morao suočiti sa sličnim problemima koji su zatekli njegova oca početkom stoljeća, pa mu jedino preostaje ponuditi posredništvo između Mletaka i Ugarske. Nakon diplomatskih putovanja u Milano i Mantovu, preko Pavije putuje u Budim, gdje sreće Žigmunda, u lipnju 1424.[52] U pregovorima, koji su prema Windeckeu trajali osam tjedana, pokretana su različita pitanja, ali je svakako bilo najvažnije ono o uklanjanju nesuglasica među Ugarskom i Mlecima te o pokretanju zamašne protuturske koalicije. Prema svjedočenju suvremenika, despot je za ovih pregovora bio prisutan u Budimu.[53] Tijekom tog ljeta Žigmund je primio i tursko poslanstvo. Sadržaj sporazumijevanja i moguća uloga despotova u njemu nije poznata, ali prema Konstantinu Filozofu

[44] Isto, 18.
[45] Konstantin Filozof, 110—111; Eberhart Windeckes Denkwürdigkeiten zur Geschichte des Zeitalters Kaiser Sigmunds (izd. W. Altmann), Berlin 1893, 120, ISN II, 209 (J. Kalić).
[46] ISN II, 209.
[47] Radonić, Sporazum, 167.
[48] Gelcich-Thalloczy, Diplomatarium relationum Ragusanae cum regno Hungariae, Budapest 1887, 244. (dalje: Gelcich-Talloczy, Diplomatarium).
[49] ISN II, 80—81 (J. Kalić).
[50] O tome jasno svjedoči sljedeći period!
[51] B. Krekić, Dubrovnik i Levant (1280—1460), Beograd 1956, 31.
[52] J. Aschbach, Geschichte Kaiser Sigismunds III, Hamburg 1841, 195—196.
[53] E. Windecke, n. dj., 177; Đurić, Vizantija.

sklopljen je mir prema turskom prijedlogu.[54] Sultan ga je uskoro prekršio upadom u Vlašku, gdje će ugarskog štićenika zamijeniti svojim eksponentom. Žigmund uspijeva jedino u Bosni nešto popraviti svoj položaj pa se u Mlecima početkom kolovoza 1425. znalo za njegov sporazum s Tvrtkom II.[55]

3.5. Ubrzo se otvara kriza u srpsko-turskim odnosima. Murat II nije mogao imati iluzija oko stvarne orijentacije despota Stefana. Njegove veze s Ugarskom, odavno ustaljene, upućivale su na svoju antitursku bit.[56] Despot je neposredno sudjelovao u stvaranju koalicije zapadnih država, a poklisar mu je u Mlecima radio na popravljanju odnosa trgovačke republike i Ugarske, ističući usto i korisnost pretendenta Mustafe za zajedničku borbu protiv Osmanlija.[57]

Za despotova boravka u Budimu, u ljeto 1425, sultan u Srbiju šalje poslanstvo kako bi se informirao o njegovim namjerama te izvidio stanje u zemlji.[58] Tada su poduzimane obrambene mjere pa tako i dubrovački trgovci naseljeni u Novom Brdu zahtijevaju od svoje vlade dozvolu za izvoz oružja.[59] Prema Konstantinu Filozofu despot nakon povratka iz Ugarske nije htio ni primiti turskog poklisara. Vrativši se u Tursku on će priopćiti sultanu: »Ako ti ne pođeš na ove, oni će već doći po tebe.«[60] Nije poznato zašto je despot ovako postupio, to prije što su tadašnji pregovori Ugarske i Mletaka o koaliciji zapali u krizu.[61]

Nakon što je doznao za turske ratne pripreme despot, šaljući poslanstvo u Sofiju, nastoji zapriječiti najgore, ali unatoč tome osmanlijska vojska preko Pirota i Niša, prodire u Pomoravlje i kruševačku oblast. U najtežim trenucima stiže ugarska pomoć pod Pipom Spanom. Vodile su se velike borbe te je zemlja razarana. Nije poznato koliko je prisutnost ugarske vojske utjecala na razvoj događaja. Operacije se završavaju srpsko-turskim sporazumom nepoznata sadržaja, a sultanove se trupe povlače s teritorija despotovine.[62] Neposredno zatim Stefanova vojska, munjevitom akcijom, prelazi Drinu i iznenađuje Tvrtka II. Naime, bosanski je vladar, koristeći se despotovom zauzetošću zbog turskog napada, nastojao oživotvoriti odluku stanka iz 1415. o povratu Srebrenice kraljevstvu. Njegova vojska, naravno, nije bila u stanju izdržati nenadani prodor iskusnih srpskih četa.[63]

4. SPORAZUM U TATI

4.1. Motivi za sklapanje sporazuma

Prema svjedočenju despotova biografa, Stefan se zbog »nožne bolesti«, koja je sve više uzimala maha, morao suočiti s pitanjem nasljedstva srpskog prijestolja. Zato saziva sabor u Srebrenici, gdje na njegov zahtjev plemstvo i kler prihvaćaju

[54] ISN II, 210 (J. Kalić).
[55] Istoria Romînei II, Bucuresci 1962, 385—395.
[56] J. Kalić, Despot Stefan i Turci, 13.
[57] Isto, 13—14.
[58] Konstantin Filozof, 112—113.
[59] M. Dinić, Za istoriju rudarstva II, Beograd 1962, 47.
[60] Konstantin Filozof, 113—114.
[61] Ovo pitanje još nije otvarano u znanstvenoj literaturi.
[62] J. Kalić, Despot Stefan i Turci, 14—15.
[63] Konstantin Filozof, 114—115; Ćirković, Istorija, 257.

Đurđa Brankovića za legitimnog prestolonasljednika.[64] Despotov je izbor bio potpuno u skladu s dotadašnjim razvojem političkih prilika u srpskim zemljama. Od pomirenja dviju velikaških obitelji Đurađ mu je postao najbliži suradnik. Povjeravane su mu izuzetno važne vojne i diplomatske dužnosti, a on ih je vrlo uspješno obavljao. Budući da Stefan Lazarević nije imao potomstva, odlučio je svojem bliskom srodniku osigurati nasljedstvo u vlasti.[65]

Međutim, saborom u Srebrenici riješen je samo dio složenog pitanja o nasljeđivanju vrhovne vlasti u despotovini.[66] Na njemu je mogla steći legitimnost na unutrašnjem planu, dok je s obzirom na vanjskopolitički i pravni status Despotovine bila potrebna potpora i na međunarodnom planu. Budući da se Despotovina, makar za pojedine dijelove teritorija, nalazila u vazalnom položaju prema Turcima, postavljalo se pitanje kakav će stav zauzeti Porta prema novom vladaru Srbije. Pogotovo stoga što su sultani držali kako su zemlje turskih tributara u biti carski posjed, te da nakon kletvenikove smrti, čak i ako ima zakonitog nasljednika, mogu njima slobodno raspolagati.[67] S druge strane despot je morao osigurati svojem nasljedniku potporu ugarskog kralja, kako zbog opasnosti pred očekivanim turskim presizanjima tako i zbog posebnih odnosa što su vezivali srpske zemlje i ugarsku krunu. Sa Žigmundom je trebalo dogovoriti budući status posjeda stečenih sporazumom od 1403/4, kao i onih dobivenih nakon »utvrđivanja istinite ljubavi sa Zapadnima« 1411.[68] Naime, iako je u pravnom pogledu, kraljevska donacija nasljedna i u načelu neopoziva, moguće ju je izgubiti u dva slučaja. Prvi je akt veleizdaje prema suverenu (per notam infidelitatis), a drugi nastupa ako vazal nema zakonitog muškog potomstva (per defectum seminis).[69] Ovaj drugi je razlog nalagao potrebu sporazumijevanja sa suverenom, ali na Žigmunda su sasvim pouzdano znatno presudnije utjecali vanjskopolitički razlozi od pravnih.

4.2. Pitanje autentičnosti dokumenta

Sporazum u Tati predstavlja pokušaj reguliranja ugarsko-srpskih odnosa za period koji će uslijediti nakon despotove smrti. Nažalost, jedini izvor što nam ga dokumentira sačuvan je u dva prijepisa iz XVI. stoljeća, a to naravno odmah otvara pitanje njegove autentičnosti. Budući da ti prijepisi potječu iz formulara za sastavljanje isprava, jasno je da se ni diplomatičkom analizom ne može propitati autentičnost. Radonić drži kako raspolažemo formom otvorenog pisma (literae patentes), kojim se privremeno regulira neko pitanje, s tim da bi se naknadno trebala izdati svečana povelja.[70] U prilog autentičnosti dokumenta ne ide ni činjenica da pregovore u Tati i postignuti sporazum ne spominje ni Žigmund u kasnijim ispravama, ni Dubrovčani u svojem bogatom dopisivanju s ugarskim kraljem, ni inače izvrsno

[64] Konstantin Filozof, 113.
[65] Primjerice: vrhovno zapovjedništvo vojske u dinastičkim ratovima, vođenje pregovora s Mlecima oko razgraničenja u Zeti.
[66] Vrijeme održavanja sabora nije pouzdano utvrđeno. Pregled mišljenja ISN II, 214 bilj. 28 (J. Kalić).
[67] M. Dinić, Oblast Brankovića, 176. Citira poruku Murata II Đurđu Brankoviću kojom traži da izađe iz zemlje jer je ona Lazarevog sina, dakle sultanova.
[68] O pregovorima 1411. autor priprema poseban rad.
[69] Radonić, Sporazum, 172.
[70] Isto, 183.

obaviješteni despotov biograf Konstantin Filozof.[71] Jovan je Radonić, analizom ugarsko-srpskih odnosa do 1426, nastojao pokazati kako njihova bit odudara od duha u kojem su, prema sačuvanom dokumentu, Žigmund i Stefan riješili pitanje nasljeđa prijestolja. Vrlo slobodnom interpretacijom izvora želio je dovesti u sumnju i provedivost odredbi sporazuma. Radonić je smatrao da, ukoliko se ne radi o potpunoj krivotvorini, raspolažemo tek, u cilju ugarskih državnih interesa, tendenciozno preradenim dokumentom, izradenim kako bi se Srbija prikazala kao pars anexa Ugarskog kraljevstva, pa ga u zaključku ipak nije odbacio.[72]

Moramo istaknuti još jedno pitanje koje je od presudnog značenja za odnos prema autentičnosti sporazuma u Tati. Da bismo ocjenjivali moguću tendencioznost autora ili prerađivača izvornog dokumenta, nužno je odrediti se prema sporazumu što su ga u Budimu 1411. postigli despot Stefan i kralj Žigmund. Ako prihvatimo da dva pisma, poslana tog ljeta iz neposredne Žigmundove okoline njemačkim gradovima Nürnbergu i Frankfurtu, vjerno svjedoče o sadržaju postignute »istinite ljubavi«, u pravnom su pogledu posjedi što ih je Stefan Lazarević stekao 1403/4. i nakon 1411, kao i teritorij čitave Despotovine, izjednačeni jer svi pripadaju ugarskoj kruni. Ovo bi bio još jedan razlog koji nalaže sporazumijevanje u Tati.[73] Iako je prema rečenom u pravnom pogledu izjednačen s ugarskim velikašima, valja naglasiti i odlike koje su ga izdvajale iz tog kruga. Tu se ponajprije radi o stvarnom geopolitičkom položaju Despotovine između Turske i Ugarske, te o realnoj vojnoj i materijalnoj snazi srpskog vladara. Nije bez utjecaja ni civilizacijska odijeljenost, kako Stefana Lazarevića kao pojedinca, o čemu svjedoči i njegovo književno stvaralaštvo, tako i srpskog društva u cjelini. Povijesna svijest, što je tako često iskazuju despotove isprave, također odražava njegovu posebnost i izdvojenost s obzirom na druge Žigmundove vazale. I sam će kralj poštovati takav položaj pa će primjerice despotu redovito pripadati prvo mjesto među svjedocima kod izdavanja vladarskih povelja.[74] Valja napomenuti kako ne znamo u kojoj je mjeri sporazum iz 1411. bio poznat srpskoj političkoj javnosti, ni kakav odnos prema njemu imaju najviši krugovi plemstva i crkve.

Najvažnijim dokazom postojanja sporazuma u Tati smatra se činjenica da je većina njegovih odredbi provedena u život neposredno nakon stjecanja pravovaljanosti.[75] Ipak, treba upozoriti kako je akceptiranje događenog jedna od osnovnih odlika dobro produciranih krivotvorina. Zato držimo kako je upućenost na sporazumijevanje despota snažniji argument u prilog autentičnosti teksta sporazuma.

4.3. Vrijeme pregovaranja

Radonić je, bez uporišta u vrelima, smatrao kako su politički razgovori o pitanju nasljeđivanja srpskog prijestolja započeli za despotova boravka u Budimu još 1424,

[71] Međutim, na određeni bi se način moglo uklopiti u biografovo izlaganje.

[72] Radonić, Sporazum, 190—192. Na slobodnu interpretaciju upozorila je J. Kalić u: Beograd u srednjem veku, Beograd 1967, 372, bilj. 90. (dalje: J. Kalić, Beograd).

[73] U istoj raspravi Radonić prihvaća svjedočenje spomenutih pisama, da bi nešto kasnije, kad raspravlja o događajima iz 1426, od toga odustao bez argumentacije. Jovanka se Kalić izbjegava odrediti prema događajima iz 1411. Usp. J. Radonić, Sporazum, 172 i ISN II, 85—86.

[74] Oslanjajući se na tu izdvojenost Radonić je neuvjerljivo nastojao dovesti u pitanje značaj utvrđivanja »istinite ljubavi sa zapadnim«. Radonić, Sporazum, 168—170.

[75] ISN II, 215 (J. Kalić).

ali da zbog Žigmundove zauzetosti problemima Češke i Njemačke, pregovorima s bizantskim carem Ivanom VIII te postizanjem primirja s turskim poslanstvom nisu završeni. Iako tada nije došlo do sklapanja sporazuma, Radonić drži kako je despot mogao izvijestiti kler i plemstvo o mogućem načinu uređenja daljnjih odnosa s Ugrima. Nakon toga je proturska oporba iz Srbije uspjela izvijestiti sultana o Lazarevićevim planovima. Time bi bio potaknut prodor Murata II u Despotovinu jeseni 1425, čime je odgođen planirani nastavak ugarsko-srpskih pregovora do 1426. godine.[76]

Despot se Stefan 22. ožujka 1426. nalazi u Toponici (Gruža), gdje izdaje punomoć Đurđu Brankoviću za vođenje pregovora s Mlecima, a pretpostavlja se da krajem istog mjeseca putuje u Ugarsku.[77] Polovinom ožujka 1426. Žigmund je u Beču primio firentinske poslanike Ronalda degli Albizzi i Nella di Giuliano Martinija, koji su došli posredovati između kralja i Mletaka. Bila je to jedna od misija koje su pokušavale izmirenjem dviju sila osigurati mir u Italiji i stvoriti preduvjete za formiranje snažne protuturske koalicije kršćanskih država. Žigmund je poklisare poslao u Budim, gdje su trebali pregovarati s Pipom od Ozore, ali su pregovori na kraju vođeni u Tati (komoranska županija) kamo je ugarski vladar tih godina često odlazio na ladanje.[78] Ronaldo degli Albizzi je 10. svibnja zabilježio u osobni dnevnik kako razgovorima u Tati prisustvuje i srpski despot koji se zalaže za stavove suprotne mletačkim političkim interesima.[79] Budući da je ugarsko-srpski sporazum u Tati datiran jedino 1426. godinom, vrijeme u kojem je postignut možemo omeđiti 10. svibnja i 25. srpnja kada despota već nalazimo »in decensu nostro Zreberniza«. Tu će potvrditi sporazum o razgraničenju s Mlecima što ga je na pregovorima u Vučitrnu već postigao Đurađ Branković.[80]

4.4. Sadržaj dokumenta

Prema sačuvanim prijepisima sporazuma u Tati nakon konstatacije kako je Kraljevina Raška bila i jest potčinjena ugarskoj kruni, slijedi vijest o polaganju zakletve vjernosti Stefana Lazarevića i njegovih baruna. Zatim slijedi despotova molba da se Đurađ, sin Vukov, sin Brankov, primi u »kolo i u društvo rečenih velikaša naše kraljevine«, što je ispunjeno. Potom se naglašava vjernost despota Stefana te nabrajaju njegove vojne zasluge »u raznim vremenima i na raznim mestima«. Prema savjetu i pristanku prelata i baruna, priznaje se i utvrđuje Đurađ kao despotov nasljednik. Zatim se navode mjesta i krajevi u Mačvi, uključujući Beograd i Golubac, koje u slučaju despotove smrti bez muškog potomka (što je u tom času s obzirom na despotovu dob, bračno i zdravstveno stanje bilo potpuno sigurno!) ugarska kruna zadržava za sebe. Žigmund se obvezuje da će nakon despotove smrti Srbiju, izuzev nabrojene dijelove, predati Đurđu »kako smo uobičajili davati donacije baronima naše kraljevine«. Đurđeve su obveze sudjelovati

[76] Radonić, Sporazum, 169; biograf ne spominje veze despotovih kletvenika i sultana, ali i prema njemu su veze s Ugrima uzrok turskog prodora u Srbiju. Konstantin Filozof, 113—114.

[77] Š. Ljubić, Listine IX, 9; S. Stanojević, Pipo Spano, Beograd 1901, 11; M. Dinić, Srebrenik kraj Srebrenice, 190.

[78] Engel, Itinerarij, 84—86.

[79] Radonić, Zapadna Evropa, 76; Purković, Knez i despot, 131.

[80] Š. Ljubić, Listine IX, 17—18; Radonić, Sporazum, 193.

u radu sabora te pružiti vojnu službu na suverenov zahtjev. Ako bi Đurad umro bez muškog nasljednika, sve zemlje kojima će vladati odmah će pripasti ugarskoj kruni. Na kraju se nalazi kratka datacija: »Dano u Tati 1426«.[81]

4.5. Interpretacija sporazuma

Nakon iznenadne despotove smrti 19. srpnja 1427, sporazum u Tati postao je pravosnažan. Žigmund je iz Vlaške, gdje se pripremao za prodor u bugarske predjele, krenuo prema Despotovini kako bi ostvario svoja prava.[82] Đurđa je Brankovića vijest o Stefanovoj smrti zatekla u Zeti. I on kreće prema Beogradu kako bi se susreo s ugarskim kraljem.[83] Slijed događaja do kraja godine jasno odražava postojanje sporazuma prema kojem je uspostavljen odnos između novog srpskog vladara i njegova suverena.[84]

Znanstvena se literatura uglavnom zadržavala na konstataciji kako su odredbe sporazuma u Tati provedene, a katkada i na značenju time ostvarenih promjena za budućnost srpskih zemalja poglavito Beograda. Na temelju izlaganja Konstantina Filozofa, koji predaju Beograda veže uz despotovu smrt, te je u maniri žanra popraćuje nadnaravnim znakovima, autori su se najčešće bavili prepričavanjem izvora, slijedeći gotovo potpuno biografov emocionalni i funkcionalni odnos prema gradu. Ostali posjedi što ih jeseni 1427. ponovno preuzima Žigmund ostaju u drugom planu. Konstatiralo se kako je Srbija »morala platiti visoku cenu« za priznavanje prava nasljeđa Đurđu Brankoviću.[85] Vršene su i procjene o mogućnosti vojnog suprotstavljanja potraživanjima ugarskog kralja, ali se, naravno, moralo zaključiti kako je despotov nasljednik bio preslab, posebice zbog tadašnjeg turskog upada u njegove zemlje.[86]

Međutim, valja naglasiti kako u historiografiji nikad nije postavljeno pitanje zašto je ugarski vladar zahtijevao odstupanje baš ovih posjeda! Ovo je pitanje nužno razmotriti unutar vojno-političkih promjena na širem prostoru, vodeći u prvom redu računa o ugarsko-turskim odnosima. Podimo redom! Činjenica je da je Stefan Lazarević nakon angorske bitke prihvatio vazalni odnos spram Ugarske, koji će 1411. biti osnažen novim sporazumom, ali je uskoro, po diktatu prilika, bio prisiljen uspostaviti i neki oblik vazalstva sa sultanom. Nakon toga je uslijedio jedan relativno miran period za srpske zemlje tijekom kojeg dolazi do konsolidacije despotove vlasti i ubrzanijeg gospodarskog razvoja. Kad je Žigmundovim povratkom sa Zapada došlo do pokušaja ugarskog aktivnog suprotstavljanja narastajućoj osmanlijskoj sili, dotadašnja je neutralnost srpskih zemalja prestala biti održiva. Na to upućuje turski prodor u Srbiju jeseni 1425, a ne treba zaboraviti da su njihove trupe već sljedeće godine gospodarile Bosnom te se zalijetale čak i u Hrvatsku.[87]

Među Žigmundove razloge za prihvaćanje Đurđa kao despotova nasljednika broji se i zainteresiranost ugarskog kralja za očuvanje kontinuiteta srpske protu-

[81] Isto, 196; Radonić, Zapadna Evropa, 54.
[82] Isto, n. mj.
[83] J. Kalić, Beograd, 101.
[84] Pritom mislimo na mirno izvršenje odredbi sporazuma.
[85] ISN II, 215—216 (J. Kalić); J. Kalić, Beograd, 103.
[86] Radonić, Sporazum, 194—196; ISN II, 217 (J. Kalić).
[87] Szakály, Phases, 74—78; ISN II, 212—214 (J. Kalić).

turske politike, što je naravno sasvim razložno,[88] ali je u sklopu te ocjene potrebno sagledati i vladarev zahtjev za teritorijalne promjene.

Budući da nam vrela ne pružaju podatke prema kojima bi Žigmund nakon despotove smrti prisvojio ili nastojao prisvojiti dotadašnje posjede Lazarevića sjeverno od Save i Dunava, nego im je čak nadarbinama Đurđu povećavao broj, pa su tako neki kasniji izvori bilježili kako se zapravo radilo o zamjeni Beograda za neke ugarske posjede, očito je kako se nije radilo o suverenovoj želji za ponovno stjecanje bogatih posjeda.[89] Ugarski je kralj, u prvom redu, želio vratiti pod svoju neposrednu vlast strateški važne položaje na Dunavu i Savi. Prema raspoloživim izvorima Golubac nije imao znatniju ulogu u gospodarskom životu zemlje, dok se Beograd kao središte despotove države tek razvija u tom smislu.

Ipak, potrebno je još jednom sagledati važnost tadašnjeg Beograda kao trgovačkog središta. Prema svjedočenju Konstantina Filozofa despot je odmah nakon stjecanja grada pristupio njegovoj obnovi i unapređenju. Sačuvani izvodi izgubljene Beogradske povelje, koja se datira oko 1405, odražavaju Stefanovu želju za poticanje što bržega gospodarskog uspona grada.[90] Međutim, kasniji izvori kao da ne potvrđuju ispunjenje tih želja u većem opsegu.[91] Doduše, nema nikakve sumnje kako se Beograd u ekonomskom pogledu naglo uzdigao u usporedbi s prethodnim periodom, kad je predstavljao tek pograničnu tvrđavu između zemalja koje gospodarski nisu bile upućene jedna na drugu.[92] Despotov pokušaj da vladarskim mjerama kao što je privlačenje trgovaca izborenim povlasticama u okolnim zemljama te njihovim osiguranjem u srpskom prostoru, ubrza gospodarski rast Beograda ipak nije dao znatnijih rezultata. Ako je broj dubrovačkih trgovaca u pojedinom gradu »donekle postao barometar njegovih privrednih prilika«,[93] očitajmo razinu! Činjenica je da je za Beograd u godinama 1409, 1410, 1423, 1424, 1426. određeno samo po jedno dubrovačko sudsko tijelo, što znači da između 1410. i 1423. nema ni jednog spora, a to pak jasno govori o opsegu poslovanja u tom gradu.[94] Možemo sa sigurnošću tvrditi kako su dubrovački trgovci u Beograd, koji je bio državno i crkveno središte donosili luksuznu robu, ali to nam svakako ne daje za pravo da od toga vidimo uspostavljeno intenzivno i kontinuirano poslovanje.[95] Žigmundov poziv zanatlijama i trgovcima Šoprona da dođu i nastane se u Beogradu, od 7. studenog 1427, a pogotovo njegovo pismo dubrovačkoj vladi kojim zahtijeva da mu se pošalju trgovci, pouzdano svjedoče o zatečenom gospodarskom stanju u dotadašnjoj despotovoj prijestolnici.[96] Ako i pretpostavimo da su se

[88] ISN II, 215 (J. Kalić).
[89] J. de Thurocz, Chronica Hungarorum I, Budapest 1985, 214—242; M. Dinić, Građa I, 20.
[90] Konstantin Filozof, 83—86; Pokušaj rekonstrukcije povelje na temelju despotove biografije, Novaković, Zakonski spomenici, 87; O odnosu despota prema gradovima vidi E. Malyusz, Zsigmond kiraly uralma Magyarorszagon 1387—1437, Budapest 1984, 55—56.
[91] J. Kalić upozorava kako je teško prihvatiti da je despot do 1405, kojom se datira povelja uspio obaviti sve što ona nabraja. Usp. J. Kalić, Beograd, 366 bilj. 10.
[92] Z. Teke, n. dj., 22—23.
[93] J. Kalić, Beograd, 87.
[94] M. Dinić, Građa II, 13—20; J. Kalić, n. dj., n. mj.
[95] Čini se kako je za trgovinu s Beogradom bila važna jedino luksuzna roba.
[96] J. Kalić, Beograd, 102; Gelcich-Thallozy, Diplomatarium, 328—329; M. Dinić, Građa II, 20.

srpski trgovci iselili nakon povratka Beograda pod ugarsku vlast, nemoguće je to očekivati od Dubrovčana budući da je rečena politička promjena mogla samo odgovarati njihovim osnovnim interesima. Ugarski im je kralj suveren s kojim njeguju besprijekorne odnose, vješto eksploatirajući njegov ugled, dok su s despotom najčešće u zategnutim odnosima. Uostalom i neposredno prije despotove smrti razvio se velik sukob između dubrovačke komune i srpskog vladara zbog pobune u Srebrenici.[97]

Kako bismo otkrili razlog Žigmundova zahtjeva za povrat Beograda, moramo se vratiti tvrdnji da je u Tati potraživao gradove čija se vrijednost u prvom redu ogleda u njihovoj strateškoj važnosti. Naime, vrativši se nakon dugog niza godina proboravljenih na Zapadu, ugarski je kralj morao uočiti da njegov obrambeni sustav tributarnih zemalja, što se pružao od Jadrana do Crnog mora, stvaran s toliko truda, vremena i troška, više ne postoji. Prilike na širem europskom planu i osobne ambicije na Zapadu, uz nepovoljne društvene preduvjete u Ugarskoj, zapriječile su ga u postizanju odlučnijih uspjeha u sučeljavanju s Turcima, u vremenu kada su za takvo što postojale barem neke pretpostavke. U međuvremenu je, zahvaljujući prevladavanju dinastičkih zapletaja, zapretavanju unutarnjih proturječnosti, kao i uređenju odnosa na Istoku, došlo do uspona Osmanlijskog imperija što nužno rezultira obnovom i ojačanjem turskog pritiska na granice samog Ugarskog kraljevstva.[98] Za ove novostvorene prilike valjalo je stvoriti jedan novi, potpuno drugačije koncipiran obrambeni sustav. Stalni pregovori s Mlecima oko protuturske koalicije, za kojih Žigmund postavlja i potpuno nerealne zahtjeve, ponajprije mu služe kao propagandni adut na Zapadu.[99] »Vođa kršćanstva« je morao konstatirati kako je navalna moć njegova kraljevstva zanemariva zahvaljujući koliko obnovljenoj turskoj moći toliko i prilikama u Ugarskoj. Zato mu je najpreče samo zaštititi matičnu zemlju jer jedino tako s preostalim snagama može računati na konačno ispunjenje svojih planova na Zapadu — postizanje carskog dostojanstva! Time je bio zadan osnovni karakter njegove stvarne protuturske djelatnosti — defenzivnost! Uostalom u Bosni se jedva nosi s Turcima, a u Vlaškoj ide samo na demonstraciju snage, izbjegavajući pritom veće sukobe.[100] Osnovni teret obrane trebale su ponijeti novoizgrađene tvrđave na dunavskim obalama. Radovi su povjereni Pipu od Ozore koji će im se posvetiti u prvoj polovini dvadesetih godina.[101] Žigmundov ulazak u taj skupi zahvat, a s obzirom na njegove financijske prilike, samo naglašava važnost koju mu pridaje. Držimo da su dovršenjem ovih fortifikacija dozreli uvjeti za uključenje Beograda i Golupca u novi, jedinstveni obrambeni sustav. Sporazumom u Tati nađena je tek sretna forma za ovu promjenu s dalekosežnim posljedicama. Despotov će nasljednik biti i dalje podržavan, ali je iz ugarske perspektive moralo biti vidljivo kako srpske zemlje, koje zahvaljujući turskim uspjesima u Bosni i Vlaškoj sada imaju nezaštićene bokove, ne mogu imati onakvu ulogu u obrani granica Kraljevstva kao u prethodnom razdoblju.

U sklopu formiranja novog obrambenog sustava treba promatrati i Žigmundov plan za naseljavanje teutonskih vitezova na donjem Dunavu. Indikativno je da

[97] Orbin, Kraljevstvo, 108—109.
[98] Engel, Itinerarij, 82—83.
[99] Radonić, Sporazum, 194—196.
[100] Szakály, Phases 78.
[101] Engel, Ozorai Pipo, 79—80.

kraljev poslanik u Pruskoj od poglavara reda traži vitezove koji poznaju slavenski jezik. Žele se naseliti i trgovci, brodograditelji, a tražene su i brodske posade.[102] Međutim, zbog nedostatka novca, čitav projekt kasni, da bi se ostvario tek djelomično.[103]

Ne treba isključiti ni mogućnost kako u Ugarskoj postoji bojazan da bi nakon despotove smrti u srpskim zemljama mogla prevladati vlasteoska oporba centralnoj vlasti, koja je već tradicionalno proturski orijentirana.[104] Brokijer će nekoliko godina kasnije zabilježiti kako ugarski kralj zbog nepovjerenja obranu Beograda povjerava strancima.[105]

Inače, Turci u samim beogradskim utvrdama prve polovine XV. stoljeća ne vide znatniju zapreku,[106] ali će na razini sustava, a bez većih dogradnji, Žigmundova obrambena koncepcija odolijevati turskim napadima još čitavo jedno i pol stoljeće, i to unatoč zapuštanju mnogih tvrđava.[107] Pipovim opsežnim gradnjama te uključenjem Beograda i Golupca u jedinstveni obrambeni sustav Ugarska se, iako to nije namjeravala, pripremala za potpuno prepuštanje ne samo Srbije nego i cijelog Balkanskog poluotoka Turcima.

5. ZAKLJUČAK

Sporazum u Tati iz 1426. godine nije bilo moguće cjelovito sagledati isključivo na osnovi kasnijih prijepisa dokumenta. Zato smo, uklapajući problem u kontekst ugarsko-srpskih odnosa nakon 1411. te uzimajući u obzir vojno-političke mijene na široku prostoru od prednjeg Istoka do središnje Europe, pokušali utvrditi da li je sporazum postojao, da li izvor iz XVI. st. vjerno odražava njegov sadržaj te zbog čega su obje strane bile zainteresirane za njegovo postizanje.

Analizirajući na temelju tadašnje vojno-političke situacije u jugoistočnoj Europi moguće motive za sporazum utvrdili smo kako je ugarski vladar, nakon povratka sa Zapada 1419. bio prisiljen, umjesto pred turskim naletima skršenog obrambenog sustava tributarnih zemalja, pristupiti organizaciji novog, naravno u posve izmijenjenim okolnostima. U skladu s rečenim nametala mu se potreba za ponovno reguliranje odnosa s Despotovinom. S druge strane, Stefan je Lazarević, s obzirom na životnu dob, zdravstveno i bračno stanje te znatno pogoršanu vojno-političku poziciju svoje zemlje, također bio upućen na sporazum. Pokušaje da se autentičnost sadržaja sačuvanih prijepisa dokumenta dovede u pitanje odbacili smo postavljajući, prvi put, razložno pitanje: zašto Žigmund zahtijeva povrat baš Beograda i Golupca? Uvidom u njihovo tadašnje stanje postaje vidljivo kako im se vrijednost za ugarsku državu iscrpljuje u strateškoj važnosti. Držimo kako je Žigmund upravo zbog nje sporazumom u Tati želio ponovno postići neposrednu vlast nad tim gradovima, da bi ih u dogledno vrijeme mogao uključiti u novi obrambeni sustav, koji je po

[102] J. Aschbach, Geschichte III, 277—279; Radonić, Zapadna Evropa 53 bilj. 2.
[103] Vidi J. Kalić, Beograd, 108.
[104] Možda bi se u vezi s tom orijentacijom moglo razmišljati i o Jeremijinoj predaji Golupca.
[105] Brokijer, Putovanje, 131.
[106] H. Inalcik, An Ottoman document on Bayezid I[st] expedition into Hungary and Wallachia, Istambul 1957, 220—227.
[107] Engel, Ozorai Pipo, 80.

njegovu nalogu zamašnim gradnjama na donjem Dunavu uspostavljao Pipo od Ozore. Tom se novom obrambenom koncepcijom Ugarska zapravo pripremala, iako joj to nije bila namjera, za prepuštanje cijelog prostora jugoistočne Europe Osmanlijskom imperiju. Unatoč nedovršenosti i djelomičnom zapuštanju ovaj će novi obrambeni sustav zadržati tursku penetraciju za čitavo stoljeće i pol.

Srpski je despot u Tati, respektirajući novi vojno-politički položaj svoje zemlje kojoj su turski uspjesi u Bosni i Vlaškoj razgolili bokove, a želeći osigurati nasljedstvo Đurđu Brankoviću, zapravo bio prisiljen prihvatiti ugarski diktat. Njega je dijelom olakšavala ipak jasna Žigmundova namjera za podržavanje protuturske politike u Despotovini, unatoč tome što zbog izmijenjenih strateških pozicija na liniji sučeljavanja dviju sila srpski prostor više nije imao ključan položaj kao u prethodnom periodu. Bogate nadarbine što ih kralj radi jačanja materijalne osnovice svog vazala nakon Stefanove smrti nastavlja davati Đurđu o tome jasno svjedoče.

Zusammenfassung

DAS ABKOMMEN VON TATA AUS DEM JAHR 1426 UND DIE VERTEIDIGUNGSSYSTEME DES KÖNIGS SIGISMUND

Ivica Prlender

Das im Jahre 1426 in Tata (dt. Tote) geschlossene Abkommen darf als Versuch der Regelung der ungarisch-serbischen Beziehungen in der Zeit, die nach dem Tode des Despoten Stefan Lazarević folgen sollte, nicht ausschließlich aufgrund späterer Abschriften der Dokumente bewertet werden. Indem aber das Problem in den Kontext der ungarisch-serbischen Beziehungen nach 1411 gestellt wurde und auch die militärisch-politischen Änderungen in Mittel- und Südeuropa sowie im Nahen Osten in Betracht gezogen wurden, haben wir versucht festzustellen, ob dieses Abkommen in der Tat existiert hat, weshalb beide Seiten ein Interesse daran hatten, daß dieses Abkommen zustande kommt und ob die Quellen aus dem 16. Jh. seinen Inhalt treu wiedergaben.

Dank vieler Bemühungen und trotz zeitweiliger Mißerfolge gelang es dem ungarischen König ein Verteidigungssystem der tributpflichtigen Länder zu schaffen, das sich im breiten Bogen von der Adria bis zum Schwarzen Meer erstreckte. Diese Tamponzone sollte die höchst gefährdeten südöstlichen Teile seines Staates schützen. Und in Zukunft sollten die Vasallenstaaten als Ausgangspunkt für eine entscheidende antitürkische Kampagne dienen aber auch kampferprobte Truppen stellen, deren Wert, besonders nach der Katastrophe bei Nikopol Sig(is)mund zu schätzen wußte. In der Zwischenzeit begab sich der ungarische König jedoch erst einmal in den Westen, um seinen Lebenswunsch — die Erlangung der Kaiserwürde — zu verwirklichen.

Während der Abwesenheit des Königs begann das Verteidigungssystem auseinanderzubröckeln. Durch die Konsolidierung der Zentralmacht unter Murat I. wurde die Angriffsmacht des türkischen Staats erneuert, der Sigmunds Verteidigungssystem nicht gewachsen war.

Nach seiner Rückkehr aus dem Westen im Jahre 1419 war der ungarische Herrscher gezwungen, an die Organisation eines neuen Verteidigungssystems, allerdings jetzt unter völlig veränderten Verhältnissen, zu gehen. Im Einklang mit dem oben Gesagten mußte er auch die Beziehungen mit dem Despoten neu regeln. Andererseits war auch Stefan Lazarević aus mehreren Gründen vor allem aber in Anbetracht der stark geschwächten militärisch-politischen Lage seines Landes gezwungen, das Abkommen zu akzeptieren. Die Versuche, die Authentizität der erhaltenen Abschriften der Dokumente in Frage zu stellen, lehnen wir ab, indem wir zum ersten Male die sehr begründete Frage stellen: warum nämlich Sigmund gerade die Rückgabe von Beograd und Golubovac forderte. Wir sind der Meinung, daß Sigmund gerade wegen der strategischen Bedeutung dieser Städte durch das Abkommen von Tata die unmittelbare Kontrolle über sie erreichen wollte, um sie in absehbarer Zeit in sein neues Verteidigungssystem einbeziehen zu können, das seinem Befehl zufolge Pipo von Ozora mit Hilfe umfangreicher Bauten an dem Unterlauf der Donau aufzubauen suchte. Trotz der Unfertigkeit und der teilweisen Vernachlässigung wird es diesem neuen Verteidigungssystem gelingen, das türkische Vordringen für eineinhalb Jahrhunderte aufzuhalten.

Unter Beachtung der neuen militärisch-politischen Lage seines Landes, dessen Flanken dank der türkischen Erfolge in Bosnien und der Walachei bloßgelegt waren, und in dem Wunsch, Đurad Branković die Nachfolge zu sichern, war Stefan Lazarević in der Tat gezwungen, das ungarische Diktat zu akzeptieren. Zum Teil war ihm das durch die sichtbare Absicht von Sigmund erleichtert, die antitürkische Politik in der Despotenschaft zu unterstützen, auch trotz der Tatsache, daß wegen der veränderten strategischen Lage an der Konfrontationslinie der beiden Mächte der serbische Raum im Vergleich mit der vorangegangenen Epoche an Bedeutung verloren hätte.